

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تجارت و محیط زیست

مؤلف:

امیر هوشنگ فتحی زاده

دفتر نمایندگی تام الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه : فتحی زاده، امیر هوشنگ
 عنوان و نام پدیدآور : تجارت و محیط زیست / مولف امیر هوشنگ فتحی زاده.
 مشخصات نشر : تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۷.
 مشخصات ظاهری : ۱۶۹ ص.
 شابک : 978-964-468-145-5
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۴۲-۱۴۳.
 موضوع : بازرگانی بین المللی -- تاثیر بر محیط زیست.
 شناسه افزوده : شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
 رده بندی کنگره : HF۱۳۷۹/ف۴۰۳ ۱۳۸۷ :
 رده بندی دیویی : ۳۸۲/۹۱ :
 شماره کتابشناسی ملی : ۱۱۹۳۵۳۹ :

نام کتاب: تجارت و محیط زیست

شناسنامه پدیدآورندگان:

مؤلف: امیر هوشنگ فتحی زاده

ویراستار: دکتر وحید بزرگی

حروفچینی: مهناز نوید خیرآبادی - جمیله میزاخانی

صفحه آرایی: آذر سعیدلویا

طراح جلد: فرشته سعیدا

شناسنامه کتاب

چاپ اول: اسفند ماه ۱۳۸۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر بازرگانی

ناشر: دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران

نشانی: تهران، خیابان کارگر شمالی، بالاتر از بلوار کشاورز، شماره ۲۴۰، تلفن: ۶۶۹۳۹۳۲۹

پیشگفتار

بحران محیط‌زیستی که گریبان‌گیر بشر امروز شده، برآمده از انقلاب صنعتی و اقتصاد سرمایه‌داری است که تولید و مصرف انبوه را با خود به همراه آورده است. تجارت جهانی که در دوران اخیر رشد آن بر رشد تولید جهانی پیشی گرفته است را باید نیروی پیش‌برنده این تولید و مصرف انبوه که تبعات زیست‌محیطی بی‌سابقه‌ای ایجاد کرده است تلقی کرد و از اینرو موضوع جدید تعامل تجارت و محیط‌زیست اهمیتی روزافزون در تجارت بین‌الملل یافته است.

در این راستا علاوه بر مقررات متنوع چندجانبه زیست‌محیطی و بویژه پروتکل کیوتو، سازمان جهانی تجارت نیز در قالب مقررات پراکنده‌ای متعرض این موضوع خطیر گردیده و دعاوی متعددی در این خصوص در آن مطرح شده و کمیته خاصی تحت عنوان کمیته تجارت و محیط‌زیست جهت پی‌گیری موضوع در آن تأسیس گردیده است. تأکید این نکته ضروری است که سازمان جهانی تجارت سازمانی است که فقط موضوعات تجاری در آن مورد مذاکره و توافق قرار می‌گیرد و موضوعات زیست‌محیطی فقط زمانی در این سازمان مورد توجه قرار می‌گیرند که تأثیر به‌سزایی بر روی تجارت داشته باشند. سازمان جهانی تجارت سازمانی نیست که در آن به سیاست‌های ملی و بین‌المللی زیست‌محیطی پرداخته شود و یا استانداردهای زیست‌محیطی در آن تنظیم گردد. این سازمان در صدد تنظیم نظام تجاری چندجانبه منصفانه و به دور از تبعیض می‌باشد تا در

سایه آن بتواند منابع زیست محیطی را حفظ نموده و سبب ارتقاء توسعه پایدار گردد. کتاب حاضر که به اهتمام جناب آقای امیر هوشنگ فتحی زاده فراهم آمده است بررسی نسبتاً جامعی در جوانب این موضوع است که در صدد طرح اهمیت موضوع برای بخش های مختلف تجاری، اقتصادی و زیست محیطی کشور می باشد که امید است به عنوان یکی از گام های آغازین بتواند مقدمه ای برای مطالعات و پژوهش های کامل تر بعدی توسط صاحب نظران و علاقه مندان به این موضوع باشد.

در خاتمه لازم است از تلاش های دفتر نمایندگی تام الاختیار تجاری جمهوری اسلامی ایران و مؤلف محترم و همکاران شرکت چاپ و نشر بازرگانی که امکان چاپ این اثر را فراهم آورده اند تشکر و قدردانی به عمل آید.

شرکت چاپ و نشر بازرگانی
موسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	ط
فصل اول: نگاهی کلی به رابطه تجارت و محیط زیست.....	۱
(۱) رابطه محیط زیست با تجارت.....	۱
(۲) ابعاد مختلف موضوع.....	۳
(۱-۲) ابعاد تجاری.....	۳
(۲-۲) ابعاد زیست محیطی.....	۴
(۳-۲) ابعاد توسعه ای.....	۵
(۳) مدیریت محیط زیست بین المللی.....	۶
(۴) اصول حمایت از محیط زیست.....	۸
(۱-۴) جلوگیری.....	۸
(۲-۴) احتیاط.....	۸
(۳-۴) اختیار تصمیم گیری فردی.....	۹
(۴-۴) مسئولیت مشترک ولی متفاوت.....	۹
(۵-۴) گستردگی.....	۱۰
(۶-۴) آلوده کننده باید هزینه های فرسودگی را بپردازد.....	۱۱
(۵) اقتصاد و محیط زیست.....	۱۲
(۶) اقتصاد زیست محیطی.....	۱۴

فصل دوم: موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی.....	۱۵
مقدمه.....	۱۵
۱) کنوانسیون مربوط به تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوری و گیاهی وحشی در معرض خطر...	۱۶
۲) کنوانسیون وین و پروتکل مونترال درباره مواد کاهنده لایه ازن.....	۱۸
۱-۲) وضعیت عضویت کشورها در کنوانسیون وین و پروتکل مونترال.....	۱۹
۲-۲) کنترل تجارت با کشورهای غیر عضو.....	۱۹
۳) کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زائد زیان‌بخش و رفع آن‌ها.....	۲۱
۴) کنوانسیون تنوع زیستی.....	۲۲
۵) کنوانسیون تغییرات آب و هوا.....	۲۲
۶) کنوانسیون رتردام درباره روش اعلام رضایت قبلی برای آفت‌کش‌ها و مواد شیمیایی خطرناک خاص در تجارت بین‌الملل.....	۲۳
۷) پروتکل کارتاژها درباره ایمنی زیستی.....	۲۴
۸) رژیم‌های زیست‌محیطی دیگر.....	۲۴
۹) اقدامات تجاری مذکور در موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی.....	۲۵
۱-۹) پروتکل کیوتو و سازمان جهانی تجارت.....	۲۶
۱-۱-۹) مکانیسم‌های انعطاف.....	۲۶
۱-۱-۹) سیاست‌ها و اقدامات.....	۲۸
۱-۱-۹) مالیات‌های کربن و تعدیل مالیات‌های مرزی.....	۲۸
۱-۱-۹) استانداردها.....	۲۹
۱-۱-۹) یارانه‌ها.....	۳۰
۱-۱-۹) خرید دولتی.....	۳۰
۱-۱-۹) انطباق و اجرا.....	۳۱
۱-۷-۱-۹) ممنوعیت تجارت با کشورهای غیر عضو.....	۳۱
۱-۷-۱-۹) محدودیت‌های تجاری.....	۳۱
۱-۷-۱-۹) ممنوعیت تجارت کاهش گازها هم با متعهدینی که تعهدات خود را ایفا ننموده‌اند و هم با غیر اعضا.....	۳۲
۱۰) کنوانسیون بازل.....	۳۳

۱۱	کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های در معرض خطر	۳۳
۱۲	پروتکل مونترال	۳۳
۱۳	کنوانسیون رتردام در خصوص اعلام رضایت قبلی	۳۳
۱۴	پروتکل کارتاهانا دربارهٔ ایمنی زیستی	۳۴
۱۵	چارچوب‌های نظارتی	۳۴
۱۶	تحدید نفوذ	۳۵
۱۷	کنترل بازار	۳۵
۱۸	تضمین تطبیق با اصول	۳۶
۱۹	استانداردهای زیست‌محیطی و روش‌های تولید و فراوری	۳۶
۲۰	برچسب‌های اکولوژیکی و نظام مدیریت زیست‌محیطی	۴۲
۲۱	برچسب‌های زیست‌محیطی	۴۳
۲۱-۱	استاندارد نوع اول	۴۳
۲۱-۲	استاندارد نوع دوم	۴۳
۲۱-۳	استاندارد نوع سوم	۴۴
۲۲	تعیین مدرک توسط نظام مدیریت زیست‌محیطی	۴۴
۲۳	برچسب‌های زیست‌محیطی، تأییدیه نظام مدیریت زیست‌محیطی و تجارت بین‌الملل	۴۵
	فصل سوم: منافع احتمالی آزادسازی کالاها و خدمات زیست‌محیطی برای کشورهای	
	در حال توسعه	۴۷
۱	صنایع زیست‌محیطی	۴۸
۲	خدمات زیست‌محیطی	۴۹
۳	کالاها و زیست‌محیطی	۵۵
۴	کالاها و خدمات زیست‌محیطی و فناوری	۵۶
	فصل چهارم: تجارت و محیط زیست در سازمان جهانی تجارت	۵۹
۱	تاریخچه	۵۹
۲	موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت	۶۲
۳	یارانه	۶۴
۴	کشاورزی	۶۶

- ۵) دور دوحه و محیط زیست ۶۹
- ۶) نشست کانکون و محیط زیست ۷۰
- ۷) مقررات تجاری و مسائل زیست محیطی ۷۰
- ۸) دعاوی مطروحه در گات در خصوص محیط زیست ۷۱
- ۸-۱) ممنوعیت واردات ماهی تن و محصولات مربوطه توسط ایالات متحده آمریکا از کانادا ۷۱
- ۸-۲) دعوی آمریکا علیه کانادا در خصوص عدم اجازه صادرات ماهی آزاد و شاه ماهی
فرآوری نشده ۷۳
- ۸-۳) دعاوی ایالات متحده آمریکا علیه نایلدن در خصوص ممنوعیت واردات سیگار ۷۶
- ۸-۴) دعاوی مکزیک علیه ایالات متحده آمریکا در خصوص محدودیت واردات ماهی تن ۷۷
- ۸-۵) دعاوی اتحادیه اروپا و هلند علیه آمریکا در خصوص محدودیت واردات ماهی تن ۷۸
- ۸-۶) دعاوی اتحادیه اروپا علیه آمریکا در خصوص مالیات برخوردرو ۷۹
- ۹) دعاوی مطروحه در سازمان جهانی تجارت ۷۹
- ۹-۱) دعاوی ونزوئلا و برزیل علیه آمریکا در خصوص استانداردهای بنزین معمولی و
دوباره تنظیم شده ۸۰
- ۹-۲) دعاوی ایالات متحده آمریکا و کانادا علیه اتحادیه اروپا در خصوص اقدامات مؤثر بر
صادرات گوشت و محصولات گوشتی ۸۱
- ۹-۳) دعوی ایالات متحده آمریکا در خصوص ممنوعیت واردات میگو و محصولات مربوطه ۸۲
- ۹-۴) دعوی کانادا علیه استرالیا در خصوص ممنوعیت واردات نوع خاصی از ماهی آزاد ۸۳
- ۹-۵) دعاوی ایالات متحده آمریکا علیه ژاپن در خصوص ممنوعیت واردات محصولات
کشاورزی ۸۳
- ۹-۶) دعوی کانادا علیه اتحادیه اروپا و فرانسه در خصوص ممنوعیت واردات پنجه نسوز و
محصولات مربوط به آن ۸۴
- ۱۰) مروری بر ماده ۲۰ موافقت نامه گات ۱۹۹۴ ۸۴
- ۱۰-۱) ساختار ماده ۲۰ ۸۷
- ۱۰-۲) بار اثبات دعوی ۸۸
- ۱۰-۳) چگونگی بیان استثنائات ۸۹
- ۱۰-۴) تبعیض خودسرانه و غیر قابل توجه ۹۰

۹۱	۱۰-۴-۱) معیار اول - انجام مذاکرات
۹۱	۱۰-۴-۲) معیار دوم - انعطاف پذیری اقدامات
۹۲	۱۰-۵) تبعیض خودسرانه
۹۲	۱۰-۶) محدودیت پنهان برای تجارت بین الملل
۹۴	۱۰-۷) شق «ب» ماده ۲۰ گات
۹۵	۱۰-۸) شق «د» ماده ۲۰
۹۶	۱۰-۹) شق «دز» ماده ۲۰
۹۹	فصل پنجم: دانش سنتی و محیط زیست
۹۹	۱) دانش سنتی
۱۰۰	۲) ارزش دانش سنتی
۱۰۱	۳) تهدیدهای پیش روی دانش سنتی
۱۰۳	۴) اهمیت دانش سنتی از نظر تنوع زیستی و ارزش اقتصادی
۱۰۷	۵) رابطه موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری (ترپس) با کنوانسیون تنوع زیستی
۱۰۷	۵-۱) مقررات موجود در کنوانسیون تنوع زیستی
۱۱۷	۵-۲) نگهداری وضع موجود
۱۱۸	۵-۳) تشویق کشورها به اعمال مقررات هر دو سند بین المللی در راستای توسعه پایدار
۱۱۹	۵-۴) شق «ب» از بند ۳ ماده ۲۷ موافقت نامه ترپس
۱۲۳	فصل ششم: محیط زیست و اقتصاد در جمهوری اسلامی ایران
۱۲۳	۱) مقدمه
۱۲۴	۲) برنامه های اقتصادی مرتبط با محیط زیست
۱۳۴	۳) سیاست های زیست محیطی مرتبط با تجارت
۱۳۸	یادداشت ها
۱۴۲	منابع
۱۴۲	الف) منابع فارسی
۱۴۳	ب) منابع انگلیسی
۱۴۳	پ) پایگاه های اطلاعاتی مورد مراجعه
۱۴۵	ضمائم

مقدمه

بحران محیط‌زیست در روزگار ما افشار مختلفی از دانشمندان جهان را دل‌نگران کرده است. بسیاری از فرهیختگان معاصر معتقدند که اگر از شتاب فزاینده روند ویرانگری در طبیعت و محیط‌زیست جلوگیری نشود، سلامت کره زمین و ادامه حیات بشر و دیگر موجودات زنده در معرض خطر جدی خواهد بود. آلوده کردن آب اقیانوس‌ها، دریاها و رودخانه‌ها، نابود شدن جنگل‌های سرسبز که در شمار مهمترین عوامل تولید اکسیژن است، بیابان‌زایی، آلودگی هوا در بسیاری از شهرهای بزرگ جهان، آلودگی‌های صوتی، انقراض نسل برخی از پرندگان و حیوانات، پدید آمدن شکاف در لایه ازن و مسائلی از این دست اسباب نگرانی گروه‌های مختلف مردم به‌ویژه فرهیختگان را فراهم آورده است.

شاید چنین به نظر آید که با توجه به جدید بودن حقوق محیط‌زیست به‌عنوان شاخه مستقلی در علم حقوق نباید انتظار داشت که این حقوق دارای قدمتی مانند شاخه‌های سنتی حقوق، مثل حقوق مدنی، تجارت و ... باشد. البته اگر به حقوق محیط‌زیست به‌عنوان موضوع مستقلی در حقوق نگریسته شود، این برداشت می‌تواند برداشتی نسبتاً درست محسوب شود، بویژه این که پس از جنگ جهانی دوم بود که حقوق محیط‌زیست به صورت موضوعی مستقل در حقوق بین‌الملل مطرح شد و مورد توجه جهانی قرار گرفت.

ولی اگر به آن نه به صورت یک شاخه مستقل حقوقی بلکه به صورت غیرمستقیم و موردی توجه شود، ملاحظه خواهیم نمود که موضوع آن همیشه مطرح بوده و با توجه به شدت یافتن هر مورد آن به صورت پراکنده نظر حقوقدانان و قانونگذاران را به خود جلب نموده است. مثلاً در قرن نوزدهم در اثر آلودگی رودخانه‌های اروپا که باعث شیوع بیماری مهلکی به نام طاعون سیاه گردید که در نتیجه آن دو سوم مردم هلند کشته شدند، به منظور مقابله با این آلودگی برخی از دولت‌های اروپایی آن زمان اقدام به تدوین قواعدی در خصوص نحوه استفاده از آب رودخانه‌ها نمودند. [۱]

واژه محیط‌زیست معنایی گسترده دارد و آموزه‌های دینی، احکام سازنده‌ای درباره ابعاد مختلف محیط‌زیست آدمیان به ارمغان آورده است که عمل به آن‌ها سعادت مادی و معنوی بشر را رقم خواهد زد. آموزه‌ای از باورها، دانش، قانون، اخلاق، عرف و عادات مردم و مسائلی از این دست، محیط‌زیست فرهنگی را شکل می‌بخشد که تأثیر فراوانی بر چند و چون تربیت و رشد انسان از آغاز انعقاد نطفه در رحم مادر دارد. محیط‌زیست طبیعی، فرهنگی و معنوی در شکل‌گیری جسم و جان آدمی سهمی به سزا دارد و انسان‌ها نباید هرگز از تلاش در راه بالندگی و حفظ سلامت آن باز ایستند.

احکام اسلام درباره محیط‌زیست فراوان و متنوع است. گروهی از این احکام - چه مستحب و چه واجب - ایجابی هستند و مسلمانان را به انجام اعمالی درباره طبیعت و محیط‌زیست فراخوانده‌اند. به عنوان نمونه، آیات قرآن آدمیان را به تفکر در طبیعت و محیط‌زیست فرامی‌خواند و تأمل در جلوه‌های طبیعت را برای انسان‌ها بسیار سودمند و سازنده می‌داند. خداوند می‌فرماید:

«آیا به آسمان فراز سرشان نگریسته‌اند که چگونه آن را برافراشته‌ایم و آن را آراسته‌ایم و هیچ خللی ندارد، و زمین را گسترانیده‌ایم و در آن کوه‌ها درانداخته‌ایم و در آن از هر گونه جفت دل‌انگیز رویانیده‌ایم، تا برای هر بنده توبه‌کاری بیش افزا و پندآموز باشد، و از آسمان، آبی پربرکت فروفرستادیم و آن گاه بدان بوستان‌ها و دانه درو کردنی رویانیدیم و درختان خرمای بلند که خوشه‌های برهم چیده دارد، تا روزی بندگان باشد و با آن آب سرزمینی مرده را زنده کردیم؛ رستاخیز هم همین گونه است.» (سوره ق، آیات ۱۱-۶)

بدین سان، خدا جلوه‌هایی از طبیعت را در این آیات یادآور شده و بنی‌آدم را به تفکر در آن‌ها فراخوانده است. در آیات دیگری، آفرینش همه عناصر طبیعت، سنجیده و به اندازه، معرفی شده است. خداوند می‌فرماید:

«به راستی که خدا برای هر چیزی اندازه‌ای مقرر کرده است.» (سوره طلاق، آیه ۳) و هر چیزی را آفریده و بدان گونه که درخور آن بوده اندازه‌گیری کرده است.» (سوره فرقان، آیه ۲)

آسمان برافراشته، زمین گسترده، کوه‌های بلند قامت، درختان سرسبز و خرم، رودخانه‌های دل‌انگیز و روان، دریاها، اقیانوس‌ها، دشت‌ها، دره‌ها، بیابان‌ها، انواع جانوران و حشرات و ستارگان که شتابان در کرانه آسمان ناپیدا در حرکتند همه حساب‌شده، به اندازه، از سر دقت و حکمت آفریده شده است. از این رو، خداوند همواره به آدمیان هشدار می‌دهد که این نظم شگفت‌انگیز طبیعت را که حیات آدمیان و دیگر موجودات زنده در گرو آن است بزرگ و ارجمند بشمارند و آن را پاس دارند و از هرگونه فساد در کشاورزی و نسل آدمیان و اسراف در بهره‌وری از طبیعت بپرهیزند، که پیامدهایی بس وخیم و زیانبار دارد. بدین ترتیب، آدمیان باید خود و طبیعت را بشناسند و از سودمندی‌های طبیعت و زیان‌های ویرانگر و جبران‌ناشدنی تخریب آن آگاه گردند و همواره در حفظ و سلامت آن بکوشند.

اسلام دو حکم سلبی و منفی در این باره دارد که بسیار قابل توجه است. اول، نهی از هرگونه ویرانگری طبیعت و تخریب در آن، که قرآن از آن با عنوان «فساد فی الارض» یاد می‌کند و این خطرناک‌ترین و بزرگ‌ترین عنوانی است که مجرمان می‌توانند بدان متصف گردند. قرآن می‌فرماید:

«و چون برگردد (یا ریاستی یابد) کوشش می‌کند که در زمین فساد نماید و زمین‌های زراعی و درختان و نسل را نابود کند، و خداوند تباہکاری را دوست ندارد.» (سوره بقره، آیه ۲۰۵) «از نعمت‌های الهی استفاده کنید، اما مبدا در زمین ویرانگری و فساد پدید آورید.»

قرآن به مردمان هشدار می‌دهد که فریب تبلیغات زورمداران قدرت‌پرست را نخورند،

همانان که در واقع فساد آفرینان اصلی در زمین هستند و برای حفظ قدرت و ثروت خود از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزند و به مصلحان اتهام فساد در زمین می‌زنند. این کتاب الهی، با تعبیری لطیف به سخن فرعون اشاره می‌کند که خطاب به مردم آن روزگار گفت: «من می‌ترسم، موسی آیین شما را تغییر دهد یا در این زمین فساد آفریند».

بالاخره قرآن، قوم ثمود، منافقان و گروهی دیگر از مردم را به دلیل ایجاد فساد در زمین نکوهش کرده است. بر پایه این آیه، «اگر آدمیان به راه فساد و تباهی در زمین گام نهند، خداوند آنان را به حال خود رها می‌کند تا پاره‌ای از نتایج تلخ اعمال خود را بچشند و در نتیجه شاید متنبه شوند و از اعمال زشت خود دست بردارند و به سوی پروردگارشان بازگردند». ظهور فساد در خشکی اعم از فضا و زمین و دریا را در جنگ جهانی اول و دوم و نیز در جنگ آمریکا علیه عراق با چشمان خود دیدیم. البته باید توجه داشت که فساد در زمین در این آیه شریفه ویژه آب، خاک، هوا و دیگر عناصر طبیعت نیست، بلکه فساد معنوی را نیز که شامل سرکشی، گستاخی، نافرمانی و ستمگری در برابر پروردگار و کژروی می‌شود در برمی‌گیرد.

از آیات قرآن، سخنان معصومان (علیهم‌السلام) و دیدگاه فقیهان به روشنی استفاده می‌شود که ضرر زدن به دیگران جایز نیست. طبق گروهی از آیات، شمار زیادی از روایات، سیره عقلا و اجماع فقها هیچ مسلمانی مجاز نیست به دیگران ضرر برساند. آلوده ساختن محیط زیست و نابود کردن طبیعت و منابع طبیعی از روشنترین نمونه‌های زیان زدن به دیگران است که اسلام با قاطعیت آن را مردود شمرده است. [۲]

و چه شاهدی نیکوتر از کلام امیرمؤمنان که در یکی از خطبه‌های آغازین حکومتش در بیان حقوق و تکالیف (خطبه ۱۶۷ نهج‌البلاغه) رعایت تقوا را نه فقط نسبت به بندگان خدا بلکه نسبت به زمین خدا هم فرمان می‌دهد و دامنه مسئولیت‌های بشر را به زمین و جانداران آن نیز می‌گستراند (اتقوا... فی عباده و بلاه فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم).

مطالعه حاضر شامل شش فصل می‌باشد که در فصل اول رابطه تجارت و محیط زیست مورد بحث و بررسی قرار گرفته و با توجه به اینکه ابعاد توسعه‌ای نیز فصل مشترک تجارت

و محیط‌زیست می‌باشد به این مسئله توجه شده است. در فصل دوم موافقت‌نامه‌های چندجانبه زیست‌محیطی از جمله کنوانسیون وین و پروتکل مونترال در باره مواد کاهنده لایه ازن، کنوانسیون بازل در باره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زاید زیان‌بخش و رفع آن‌ها، کنوانسیون تنوع‌زیستی، کنوانسیون تغییرات آب و هوا، پروتکل کارتاها و پروتکل کیوتو مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. در فصل سوم منافع احتمالی آزادسازی کالاهای خدمات زیست‌محیطی برای کشورهای در حال توسعه مورد بحث قرار گرفته است.

فصل چهارم به موضوع تجارت و محیط‌زیست در سازمان جهانی تجارت اختصاص پیدا کرده و در فصل پنجم ارتباط دانش‌ستی و محیط‌زیست مورد توجه قرار گرفته و نهایتاً در فصل ششم محیط‌زیست و اقتصاد در جمهوری اسلامی ایران عمده‌تاً مورد توجه بوده است.

بدون شک این کتاب دارای نواقص فراوان می‌باشد و لذا انتقادات و پیشنهادات خوانندگان و علاقمندان محترم مورد استقبال فراوان می‌باشد. امید است که این کتاب به عنوان مقدمه زمینه حضور آثار بهتر و غنی‌تری را در پی آورد.

امیر هوشنگ فتحی‌زاده

زمستان ۱۳۸۶